

ORTA ASYA'DA UYANAN MİLLİYETÇİLİĞİN SEBEPLERİ VE SONUÇLARI

Öğr. Gör. Dr. N. Filiz İRGE*

Özet

Sovyet Anayasası, Cumhuriyetlerde ve özerk bölgelerde (Karabağ, Moldova, vb) ulusal örgütlenmelerin önünde bir engel olduğu gibi, ekonomik gelişmelerini de Merkezi Planlama tarafından belirliyordu. Glasnost ile uygulamaya konulan demokratikleşme rüzgarları Baltıklardan sonra Orta Asya Cumhuriyetlerini, bu bölgedeki tüm ulusal ve etnik grupları da etkilemiştir. Reformlar ulusal topluluklar üzerinde zorla bastırılan ve dayatılan yönetimlere karşı çıkmayı kolaylaştırdığı gibi, Cumhuriyetlerin ve ulusal grupların aralarında gizlenen düşmanlıkları da su yüzüne çıkarmış oldu. 1989'da Baltıklarda başlayan bağımsızlık hareketlerinden etkilenen Orta Asya Cumhuriyetlerinin egemenlik ve bağımsızlık talepleri, Sovyetler Birliği'nin tüm bölgelerinde fırtına gibi esmeye başlayınca "Birliğin" korunmasını da zorlaştırmıştır. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte, 1990-1991 yılında Baltık ülkelerinin Birlikten tamamen ayrıldıklarını ilan etmelerinin ardından, siyasal iktidarın zayıfladığı bu çalkantılı dönemde Cumhuriyetler de önce ulusal egemenliklerini, daha sonra da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Siyasal İktidar, Milliyetçilik, Bağımsızlık Hareketleri

Résumé

La loi constitutionnelle soviétique, tout en formant un obstacle vis-à-vis des organisations nationales, déterminait, par voie du Centre de Planning, les développements économiques, dans les Républiques, aussi bien que dans les zones autonomes (Karabagh, Moldavie, etc.). Les vents de démocratisation mis en application par le jeu de Glasnost, ont influencé, après les pays Baltiques, les Républiques de l'Europe Centrale, tous les groupes nationaux et ethniques habitant cette région. Tout en facilitant l'opposition contre les

* M.Ü.İ.İ.B.F.

administrations adoptées imposées à force de main sur les groupements nationaux, les réformes ont permis à faire su nager les inimités cachées jusqu'alors entre les républiques et les groupes en question. Lorsque les réclamations de souvereneté et d'indépendance ont commencé à souffrir dans toutes les régions de l'U.R.S.S. comme une tempête à travers les Républiques de l'Europe Centrale influencées des mouvements d'indépendance ignités en 1989 depuis les Baltiques, la conservation de l'Union devint de plus en plus difficile. Les Républiques ont d'abord déclaré leur souvereneté nationale, et plus tard, leur indépendance, dans cette période d'agitations où l'autorité politique s'était affaiblie par suite de la déclaration des pays Baltiques annonçant leur séparation totale de l'Union, entre 1990-1991 (après que le Mur de Berlin fut démoli en 1989).

Mots Clefs: Guerre Froide, Autorité Politique, Nationalisme, Mouvements Indépendance

I. GİRİŞ

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da kurulan Geçici Hükümet döneminde (15 Mart-7 Kasım) iktidar örgütleri olarak gelişen Sovyetler*, Ekim 1917'den sonra yeni Cumhuriyetlerin siyasi temelini oluşturmuş ve bu nedenle ülke SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) adını almıştır.

Sovyet tipi rejimler ve onun türevi olan rejimler, I. ve II. Dünya Savaşlarının yol açtığı siyasal kargaşa ortamından sonra ortaya çıkmışlardır. Bu bakımdan, uzun bir siyasal geleneğe sahip olan İngiliz parlamenter rejimine ve Amerikan sistemine göre yeni tip bir rejimdir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası politikada geleneksel güç dengesinin merkezi olan Avrupa'nın yerine, ABD ve SSCB süper devletler olarak ortaya çıktı. Savaşın bitiminden (1945) itibaren dünya sisteminin iki kutuplu olarak adlandırıldığı, dönem dönem ılımlaştırılmış olsa da (silahsızlanma ile ilgili anlaşmalar), yaklaşık olarak Almanyanın birleşmesinin arifesine kadar süren Soğuk Savaş ortamında, blok liderleri kendi dünya görüşlerini uyguladıkları alanların genişlemesini istemişlerdir.

II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'yı Nazi egemenliğinden kurtaran SSCB, aynı zamanda Doğu Avrupa'nın da kaderini çizecektir. Kısa zamanda Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta komünist rejimler kuruldu. Bu ülkelerin yerli kapitalist sınıfları mülksüzleştirilerek Sovyet tipi sanayileşme başlatıldı. Böylece, Avrupa kıtasının doğu yakasında komünist bir blok oluşturulmuş oluyordu.

ABD ve SSCB ile müttefikleri arasında, sürekli gerginlik ve sınırlı çatışma biçiminde sürdürülen Soğuk Savaş dönemi, iki kutuplu sistemin en etkin yaşandığı bir dönem olmuştur.

Sovyet tipi rejimin önemli bir özelliği de, anayasalardaki metinlerde belirtilen kuramsal şemadan çok farklı işlemiş olmasıdır.

Sovyet Anayasası'nda "bütün iktidarın halka ait" olduğu "halkın temsilcisi meclisleri aracılığıyla iktidarını yerine getirdiği" yazılı olmasına karşın, gerçekte bütün önemli kararların, her seviyedeki parti komite sekreterliği tarafından alındığı, Sovyetler ve onların yürütme komitelerinin de yasal güç sağlamak amacıyla, komite sekreterleri tarafından alınan kararları onaylamakla yetindikleri bilinmektedir.¹

Bürokratik yönetim sisteminin toplumsal yaşam alanlarının (siyasal, ekonomik, kültürel ve düşünsel) hepsini boyunduruk altına aldığı bu rejimde, sistem hiçbir gerçek gücün muhalefetiyle ya da hiçbir kısıtlamayla karşılaşmadı. Böylece kendine tek bir "bürokratik mutlakiyetçilik" sistemi yarattı. Diğer bir ifadeyle toplumu mutlak olarak egemenlik altına almaya yönelik bir bürokrasi* sistemi kurdu.²

Siyasal iktidarın bütünlüğü, bir taraftan toplumun yönetim fonksiyonunun KP (Komünist Parti) tarafından uygulanması yoluyla, diğer taraftan çok uluslu federal devletin birliği ve demokratik merkezîyetçilik yoluyla, devlet içinde güvence altına alındı. Siyasal sistemin bütününe yönetimini yerine getiren Parti, aynı zamanda gücünü tüm ekonomik, düşünsel ve tüzel etkinliklere yaydı.³ Demokratik merkezîyetçilik sistemin çekirdeği olan Partinin işleyişini düzenleyen ilkeydi. Eleştiri, tartışma özgürlüğü (parti-içi demokrasi) ilke olarak benimsenmişse de, bu ilkenin işlediği pek söylenemez. Gerçekte aşırı disiplinli ve merkezîleşmiş yapı ile kurumlar, demokratik ilkelerin işlemesine olanak vermiyordu. Bu nedenle, siyasal kurumlara daha çok katı-merkezîyetçilik egemen oldu.⁴

Rosa Luxemburg Sovyetlerdeki demokratik haklar konusunda şunları dile getirmiştir: "...genel seçim, kısıtlanmamış basın ve toplanma özgürlüğü, özgür fikir çabası olmazsa, hayat her kamu kurumunda ölü hale gelir ve buralarda aktif unsur olarak sadece bürokrasi kalır. Ve toplum yaşamı derece derece uykuya dalar... Bu bir diktatörlüktür, ama bir avuç politikacının diktatörlüğü..."⁵

Böylece Ekim Devrimi'nin parolası olan "Bütün İktidar Sovyetlere" ilkesi de uygulamada yerini bulamamış oluyordu.

Bertrand Russel 1920 yılında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonucunda iktidarın katı bir biçimde merkezîleştirilmesi, çoğulculuğun tümüyle ortadan kaldırılması, parti-içi

hiziplerin yasaklanması sonucunda görüşlerini şöyle açıklamıştır: .. "Moskova'nın komünizmi kurmayı hedeflerken kullandığı yöntem yol açtığı muhalefetin bedelini hesaplayamayacak kadar gözüpektir." Yine 1920'de bir dostuna yazdığı mektupta şöyle der: "Ne düşüncede, ne sözde, ne de eylemde özgürlüğün zerresi kalmadı. Aygıtın ağırlığıyla kurşun gibi bir örgütün altında kalmışım gibi boğuldum ve ezildim."⁶

İdeolojik, siyasal, sosyal ve kültürel bir tekeli kullanan KP'nin yönetici rolünün sistemin kendine özgü oluşunu belirleyen temel özelliğinin yanında, sistemin orijinalliğini gösteren ikinci bir özellik de, Sovyet Devleti'nin çokuluslu karakterine kısmen bir yanıt oluşturan çeşitli özerklik biçimleri ve federalizm içinde kendini gösterir. Cumhuriyetlerin federal devletin işleyişine katılımı, devletin bütün üst kurumlarında (Bakanlar Konseyi vb.) federe Cumhuriyetlerin temsilcilerinin bulunması ve uluslar sovyeti ile özerk ve federe toplulukların dil ve kültürel özelliklerinin tanınması şeklindeki uygulamalarla kendini ortaya koymuştur.⁷

TABLO: I*

FEDERE CUMHURİYETLER

Federe Cumhuriyet	Kuruluş Yılı	Başkent	Yüzölçümü (km ²)
RUSYA	1917	Moskova	17075,4
UKRAYNA	1917	Kiev	603,7
BEYAZRUSYA	1919	Minsk	207,6
ÖZBEKİSTAN	1924	Taşkent	449,6
KAZAKİSTAN	1936	Alma-Ata	2715,1
GÜRCİSTAN	1921	Tibilisi	69,7
AZERBAYCAN	1920	Bakü	86,6
TÜRKMENİSTAN	1924	Aşkabad	488,1
KIRGIZİSTAN	1936	Firunze	198,5
TACİKİSTAN	1929	Duşanbe	143,1
ERMENİSTAN	1920	Erivan	29,1
LİTVANYA	1940	Vilnius	65,2
LETONYA	1940	Riga	63,7
ESTONYA	1940	Talin	45,1
MOLDAVYA	1940	Kişinev	33,7

* Tablo I. Documents d'etudes droit Constitutionnel... s.27.

Katı bir merkezi plan ekonomisinin yarattığı bürokratik ve hiyerarşik yapı, baskı mekanizması yoluyla tek tek bireylerde olduğu gibi, Cumhuriyetlerin de merkezi iktidara

bağımlılığının artmasını sağlamıştır. Teoride sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılarak ve "Sovyet İnsanı" kavramı yaratılarak, milliyetçilik eğilimlerinin Sovyetler Birliği'ni tehdit edecek duruma gelemeyeceği varsayılmıştır.

II. ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE MİLLİYETÇİLİĞİN UYANIŞINA YOL AÇAN FAKTÖRLER

Bir toplumun ulus olarak tanımlanabilmesi için gerekli ön şartlar dil birliği, kültür birliği, din birliği, kollektif ruh birliği ve üzerinde yaşanacak bir toprak parçasının var olmasıdır.

1917 yılında bugünkü Sovyet topraklarında yaşayan ulusların büyük çoğunluğu kapitalist üretim sürecine girmemiş, daha alt üretim ilişkileri içindeydiler. Ulusal topluluklarda dinsel etken, ulusal kan bağı ve kast ilişkisi egemendi. 1917'den günümüze dek bu ekonomik sürecin değişmesinde, Cumhuriyetlerin bulunduğu topraklardaki doğal zenginlikler ve kaynakların Sovyetler Birliği'nin ekonomisi göz önünde bulundurularak kullanımı, Cumhuriyet halklarının kendi zenginliklerinden yeterince yararlanamadığı ve ekonomik kalkınmada kendi yararlarına dönük politikalardan gerektiği biçimde yararlandırılmadıkları kanısı, milliyetçi eğilimlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1930'lu yılların başında kendini tamamen ulus problemine veren Stalin, bu yönde birçok "çözüm" düşünmüştür. Ancak daha önceki deneyime dayanarak, ulus problemini iyileştirecek olan devletler federasyonu yönetimi ve kültürel uzlaşma düşüncesini korumuştur. 1924 temel yasasından farklı olarak, 1936 Anayasası gerçekte federal bir anayasa olmuştur. Bu dönemde, ulusların gelişimi, biçimlenişi yerleşerek teorik yetkiler ve haklarla federal yapıya bağlandı. Fakat federal yapıların bu teorik manzarasının yanında, Stalin toplumun korkunç dönüşümü (biçim değiştirme) işlemine de girişti. Bu durumda; ulusçuluk varlığının tüm nedenlerini yitirmek zorundaydı. Daha doğrusu Stalin öyle düşünmüştü.⁸

Çeşitli ulusların bir araya gelerek özgürce kaynaştığı (üye olduğu) federal bir devletin anayasası şeklinde düzenlenen 1936 Anayasası aynı zamanda, Sovyet Devleti'nin iktidar organlarının değişmezliğini (sabitliğini) de ortaya koyan bir anayasa olarak düzenlenmişti.⁹

Stalin'in suçlarını örtbas etmesine yardım ettiği için daha çok yoğunlaştırılan "kişi kültü", bir anlamda, Çarlığın ve Rus İmparatorluğu'nun "ulusların bir hapisanesi" olması geleneklerine dayanır. Stalin'in "Adamları Esirgemeyin"* direktifi, Sovyet Yaşamının yönetmeliği olarak Stalin tipi stratejiyi yansıtır ve bu stratejinin bünyesinde kan israfı, emek ve zaman israfı ile yer değiştirmiş olsa da, Sovyet Devleti'nde son yıllara dek yaşanmıştır.¹⁰

Böylece, muhalefetin kesin ve katı yollarla bastırıldığı bu dönemde, Sovyetlerde gittikçe yoğunlaşan bir diktatörlük kurulmuş oluyordu.

SSCB'nin tarihinde yeni bir dönemin açıldığı Stalin'in ölümünden sonra, kolektif liderlik kavramını ortaya atarak iktidar mücadelesini kazanan N. Kruşçev 1953-1964 yılları arasında uyguladığı tarım ve sanayi politikaları, merkezi planlamadaki kısmi yenilikler (ademi merkeziyetçi eğilimler) ile Şubat 1956 yılında yapılan 20. Kongre'de alınan iç politikada "Stalinsizleştirme" ve dış politikada "barış içinde birarada yaşama ilkesi" kararlarıyla, etkileri uzun yıllar sonra da görülebilecek değişiklikler getirmiştir.

Bütün bunlara karşın, Sovyet toplumunda tüm alanların (siyasal-ekonomik-sosyal) yönetimi Partinin tekeli altındaydı. Aslında siyasal sistem de bizzat Partinin kendisi tarafından kurulmuştu.

Kruşçev tarafından okunan Stalinsizleştirme yolunu açacak olan ünlü "Gizli Rapor", gerçek bir siyasal depreme neden olacaktı. Ancak bu "kopuş", çizgideki bu değişiklik, mutlak bir yenilik ve altüst oluş meydana getirmeyecekti. Çünkü Parti'nin tarihinde değişikliğe neden olan virajlar bilinen birşeydi.¹¹ Kruşçev, Lenin'in kolektif liderlik prensibini yeniden canlandırmak ve sağlamlaştırmak temasını 20. Kongre'de sürekli işledi. Çünkü müdahaleleri mahkum eden "kişi kültü" kolektif yönetime karşı geliyordu. Çare olarak, yalan ve yanılısma içinde yaşamayı durdurmak ve Parti'yi demokratikleştirmek düşüncesi aralıksız olarak telkin edildi.¹²

Kruşçev "kişilik kültü"ne karşı yaptığı suçlamanın sonunda şu açıklamada bulunmuştur: "hiç kimse bu konuyu dışarıya sızdırmayacak. Basın özellikle bundan haberdar olmak zorunda değildir. Bu nedenle, sorunu gizli oturumda inceliyoruz. Herşeyin sınırları vardır. Düşmana malzeme yetiştirmek, kirli satırlarımızı onların gözleri önünde yıkamak zorunda değiliz."¹³

Sosyalizmin inşasının özel koşullarının her halkın özel koşullarına göre farklı olacağını kabul eden Kruşçev'in anlayışı*, aynı zamanda, Stalinci teori ve uygulama ile ilgili kopuşun temel noktası oldu. Böylece sosyalizmin yollarının çokluğu savı, Sovyet modelinin yerini alıyordu.¹⁴ Her ülke, her toplum, kendi kaderini tayin etmede ve seçimlerde özgürdü. Her ulusun seçimini kendi geleneksel tarihine, kültürüne ve değerlerine göre belirlemekte özgür olması, sosyalizme ulaşmakta en iyi yol olacaktı. Bu anlayış, ilkesel anlamda, Sovyet modelinin örnek olarak dayatılmasının yerini aldı.¹⁵

Brejnev dönemi ise, uzun bir bürokratik istikrar* ya da durgunluk (stagnation) dönemi olarak nitelendirilir. 1964-1982 yılları arasında yılları arasında iktidarda bulunan L. Brejnev dönemindeki siyasal ve ekonomik durgunluğun, ülkenin kültürel ve sanatsal etkinlikler üzerindeki ağır sonuçlarını, De Waele şu şekilde açıklamıştır: Kruşçev yıllarının kültürel açıklığının soluğu çok çabuk bastırılmıştı. 1966'da yazar A. Siniavski ve Y. Daniel 7 ve 5 yıl ağır hapis cezasına mahkum oldular. Bu durum, yönetime karşı mücadelenin başlangıcı oldu.¹⁶

Toplumda yönetime karşı azınlıkta olanlar, amansızca bastırılmaya çalışıldı. Muhalifler ise, mahkum edilenlerin etrafında bir halk hareketi oluşturmaya asla girişmediler. Onlar düşünce, basın, dini özgürlükler vb. alanlarda insan haklarına saygı için mücadele ettiler. Bir kısmı çalışma kampına, psikiyatri hastanelerine, diğerleri de zorunlu sürgüne mahkum oldular. Bunların arasında Sakharov, Soljenitsin, Şataramski, Bukovski gibi ünleri ülke sınırlarını aşanlar olacaktır.

1977 yılında Sovyet Devleti kendini "Tüm Halkların Devleti"* olarak ilan etti. Siyasal sistemin kalbi, bundan böyle anayasal olarak yönetici güç olan KP'nin egemen olduğu bir devlettir... Parti ve Devlet karışarak, Parti'nin Devleti yöneten güç olduğu ileri sürülerek, Sovyetleri kuranlar, devlet kurumunun temel prensibi olan demokratik merkeziyetçiliği federalizme çok sert bir biçimde taşıdılar. Sovyetler Birliği'nin kendine özgü niteliği olan "ulusal çeşitlilik" Partinin ne programına ne de görevleri arasına girecekti.¹⁷

Sovyet Devleti'nin kuruluş yıllarındaki savaşı (savaş komünizmi) ve uzayda ilk olma başarılarından sonra, sistem insani açıdan daha az korkunç oldu; ama aynı zamanda etkisinde de belirgin bir düşüş gerçekleşti. Tetörün yerini bakımsızlık aldı. Nomenklatura,** birbirine ateş etmeyi kesti, birbirine rüşvet vermeye başladı. Muhalifler vurulmayıp, uzun süre hapse mahkum edildiler.¹⁸

Merkezi iktidarın otoritesinin zayıflamasının yanında Stalin döneminde olduğu gibi, II. Dünya savaşı sonrası, Birliği oluşturan uluslara karşı uygulanmış olan yanlış politikalar da, milliyetçi eğilimlerin gelişmesine etki eden bir diğer nedendir. Örneğin; Kırım Türklerinin Asya'ya sürülmesi...

Uluslararası kamuoyunda, Baltık ülkeleri konusunda, II. Dünya Savaşı'ndan sonra "Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı"nın ellerinden alındığı şeklinde yaygın bir inanç vardır. Bu konu ile ilgili ayrı bir tartışma boyutu da, yapılan uygulamanın uluslararası hukuk kurallarına uygunluğu sorunudur.

Sovyet Anayasasında yer alan KP'nin "önder rolü", hem Cumhuriyetlerde hem de özerk bölgelerde, ulusal örgütlenmelerin önünde bir engel olmuştur.

Çokuluslu bir devlet olan SB'nin ulaştığı ekonomik, sosyal kültürel ve savunma potansiyelinde Cumhuriyetlerin inkâr edilemeyecek ölçüde büyük katkıları bulunmaktaydı. Prensip, karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir toplum anlayışı esas alınmıştı. Fakat bu anlayış Cumhuriyetlerin sorunlarını çözümlendiği anlamına da gelmiyordu. Çünkü yapılan uygulamalar (özellikle Stalin dönemi) başlangıçta alınan ilkesel kararların gerçeğe dönüştürülmesinde engelleyici bir rol oynayacaktı.

Cumhuriyetler MP (merkezi planlama) tarafından alınan kararlara katılmak, belirlenen hedefleri gerçekleştirmek durumundaydılar. Fakat diğer taraftan, kendi ekonomik kalkınmaları söz konusu olduğunda, Politbüro'da alınan kararlarda, Cumhuriyetler arasında tam bir eşitliğin bulunmadığı da bir gerçektir.

Katı bir merkezi planlamanın olması, Cumhuriyetlerin ekonomik kalkınmalarında inisiyatiflerini kullanabilmelerini engellemiştir. Ekonomide özyönetim prensibi sağlanamadığından gerçek anlamda bir "demokratik merkezîyetçiliğin"* ön koşulu da varolamamıştır.

Bütün bu nedenlerden dolayı Sovyetler Birliği d'Encausse'un ifadesiyle 1980'lerin ortalarında buzlar içinde "donmuş bir gemi" gibi kıyıya yanaşacaktı. Sonuçta Sovyetleri yönetenler bütün girişimlerden vazgeçtiler. Reform projeleri uzun bir tarihe bırakılmıştı. İktidar, değişmezliğin bir belirtisi olan 1977 Anayasası'nda yer alan söylevlerle yetinecekti: SSCB "gelişmiş sosyalizm" in ülkesidir; Sovyet toplumu "yeni tip bir tarihsel topluluk" tur; "halkların derin bir biçimde birleşmiş ve aynı amaca doğru yürüyen ailesi" dir vb... İktidarın karşısında ise, bu söylevlere karşı ilgisiz, olağandışı tutumları saklayan bir toplum durağanlık içine iyice yerleşmişti. Bu sosyal sessizlik ve resmi söylevi görünüşte benimsemenin arkasında Sovyet toplumunun insanı, adeta "çift bir insan" gibi belirliyordu.¹⁹

Parti ve Devlet hiyerarşisinin üst düzey görevlilerinin sistemli olarak yer aldığı Politbüro'da bir Cumhuriyetin yeri, onun siyasal etkisini ortaya koymaktaydı. Genellikle Rusya, Ukrayna, Kazakistan hatta Beyaz-Rusya'nın diğer Cumhuriyetlere göre baskın bir yeri vardı. Gürcistan veya Özbekistan gibi diğer Cumhuriyetler ise, oy hakkı olmayan bir görevle yetinmek zorundaydılar.²⁰ İlkesel anlamda alınan kararlara aykırı olan bu uygulamalar, kendi görevleri dışında, kişisel bir prestijden ve otoriteden yararlanan Politbüro üyeleri arasında,

Cumhuriyetlerini temsil etme bakımından çelişkiler ortaya çıkarıyordu. Bu durum ayrıca bize Sovyet Devletinin bu çok önemli kurumunun bileşimi konusunda da bilgi vermektedir.

Bütün ekonomik problemleri, sınıf çelişkilerini ortadan kaldıracağını ileri sürerek yola çıkan Sovyet Devleti, aynı şekilde ulus problemine de çözüm getireceğini ileri sürmüştü. Oysa 21. yüzyıla yaklaşırken, bu devasa aygıtın içinde uluslar meselesi, merkezi iktidarın karşısında artık çözüm bekleyen, kendini giderek daha fazla hissettirecek olan önemli bir sorun olarak yer alıyordu. Dayatılan "Sovyet insanı" kavramıyla milliyetçi duyguların, eğilimlerin üstesinden gelinebileceği düşünülmüştü. Ancak bu son derece önemli konuyu ihmal etmenin faturasını "Birlik" ileriki yıllarda ağır bir biçimde ödeyecekti.

III. ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

SSCB nüfusu ile dünyada Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırada yer alan bir ülkeydi. Çok uluslu bu devletin sahip olduğu geniş topraklarda kültürleri, nüfusları ve gelişmişlik düzeyleri çok farklı etnik gruplar bulunmaktadır. Bu bakımdan, bir mozaik niteliği rahatlıkla yapılabilecek olan o dönemdeki adıyla SB'de nüfusun %23'ünü; dilleri birbirinden farklı 5 ayrı kaynaktan gelen (Altay, Ural, Kafkas, Hint-Avrupa ve Sibiry) uluslar oluşturmaktadır. Slavlar ise (Ruslar %50.8, Ukraynalılar %16 ve Beyaz Ruslar %3.5) nüfusun %70 ile egemen durumdadırlar.²¹

Tablo II

Federe Cumhuriyet	Özerk Cumhuriyet	Özerk Bölge	Özerk Yönetim Bölgesi	Toplam
Rusya	16	5	10	31
Gürcistan	2	1	-	3
Azerbaycan	1	1	-	2
Özbekistan	1	1	-	1
Tacikistan	-	-	-	1
Toplam	20	8	10	38

Tablo II. Dominique Hamon; Géographie De L'URSS, s.20.

30 Aralık 1992 yılında 4 federe Cumhuriyetle kurulan SSCB 1945'den itibaren 15 federe Cumhuriyete çıkmıştır. Bu Cumhuriyetlerin arasından 5'i özerk Cumhuriyetlere, özerk bölgelere ve özerk yönetim bölgelerine bölünmüştür.²²

SSCB'yi meydana getiren geniş topraklar üzerinde 20 özerk Cumhuriyet, 8 özerk bölge, 10 özerk alan oluşturulmuştur. 20 özerk Cumhuriyetin 16'sı Rusya toprakları üzerinde, 2'si Gürcistan'da (Abaza, Acar), 1'i Özbekistan'da (Karakalpak) ve diğeri de Azerbaycan'a bağlı (Nahçıvan)'dı. 8 özerk bölgeden 5'i Rusya'da, 1'i Azerbaycan'da (Dağlık Karabağ), 1'i Tacikistan'da (Gornobadaksan), 1'i de Gürcistan'da (Güney Osetya) idi. 10 özerk alanın tamamı ise, Rusya'da bulunuyordu.

Katı bir merkezi örgütlülük; ekonomide kendi inisiyatiflerini kullanamama, devletin üst kurumlarında (Politbüro v.b.) gerektiği biçimde temsil edilememeleri vb. durumlar, Cumhuriyetlerde giderek artan hoşnutsuzlukların yarattığı kıpırdanmaları da beraberinde getirecekti.

Y. Andropov ve K. Çernenko'nun kısa süreli iktidar dönemleri, ekonomide reform arayışlarına olduğu kadar, bunların su yüzüne çıkarılmasına da olanak vermiştir. Andropov, Brejnev döneminde giderek artan ulusal gevşeme durumunun değişmesini, ekonomik reform gereğini ve Parti içindeki çürümeye karşı bir kampanya açılması zorunluluğunu ortaya koymuştu. Ardılı Çernenko da onun başlattığı reformları onaylayan yeni bir döneme uzlaşma yoluyla geçildiğini açıklayacaktır.

Mart 1985 seçimleri, Ekim Devrimi'nden 68 yıl sonra SSCB'nin tarihinde yeni bir devir açacak olan M. Gorbaçev'i iktidara taşımıştır.

27. Kongre'de (Şubat-Mart 1986) ise, sistemin tümüyle (Parti, ordu, diplomasi) gözden geçirilmek zorunda kalındığı anlaşılmıştı. Gorbaçev düşüncesinin anahtar kelimelerinden biri olan Perestroika,* yaşamın tüm alanlarında bir yenilenme yaratmayı hedefleyen, ülkenin ekonomik ve sosyal yönden ilerlemesini amaç edinen bir politika olarak açıklanmıştır. Ancak diğer taraftan Sovyet toplumunda radikal bir değişim yapılabilmesi için halkın desteğini almak ve inandırıcı olmak gerekiyordu. Böylece Glasnost** (Açıklık-Şeffaflık) Politikası (Şubat-Mart 1986) ilan edilmiştir. 1988 yılında ise, programda yer alan birçok düşünce uygulamaya girecektir.

Gorbaçev 27. Kongre'de*** SB'ni oluşturan çok sayıda ulusun entegrasyonu ve dayanışması üzerine kurulu ilginç bir bağlantının ülkenin güçlüklerden çıkmak için yararlanabileceği bir özellik olduğu şeklindeki iyimser görüşünü ortaya koymuştu. 1977 Anayasasının önsözünde SB'nin çokuluslu federal bir Devlet olarak tanımlanmasından on yıl sonra, bunun sonuçlarına katlanmak durumunda kalacaktı. Gorbaçev'in Perestroika'yı

1980'nin sonuna kadar ulusal boyutun önemini pek hesaba katmayacak şekilde tasarlaması, projenin tümüne zarar verecekti.²³

Glasnost ulusal topluluklara zorla dayatılan yönetimlere karşı çıkmayı kolaylaştırdığı gibi, Cumhuriyetler ve ulusal gruplar arasında gizlenen düşmanlıkları da su yüzüne çıkarmış oldu.

Tablo III
Cumhuriyet Grupları

KUZEY GRUBU	TRANSKAFKASYA GRUBU	ORTA ASYA GRUBU
Estonya		Kazakistan
Letonya		Özbekistan
Litvanya	Gürcistan	Kırgızistan
Rusya	Azerbaycan	Tacikistan
Belarusya	Ermenistan	Türkmenistan
Ukrayna		
Moldovya		

Tablo III: Dominique Hamon; Géographie de L'URSS, s.33.

Özerk Cumhuriyet, birlik Cumhuriyeti, özerk bölge, özerk alan şeklindeki idari örgütlenme, ulusların ve etnik grupların siyasal karar mekanizmasına katılımını ve kültürel kimliklerin korunmasını amaçlamış olsa da, yüzden fazla ulusal grubun yaşadığı bu tür bir örgütlenmenin, sonuçta bazı eşitsizliklere (yasal olarak tüm gruplar tanınsa ve haklara sahip olsalar da) yol açacağı doğaldır. Dolayısıyla, bazı uluslar bağımsız ve egemen Cumhuriyet topraklarına sahip olurken, diğerleri ise olamamıştır.

SSCB Stalinci dönemden itibaren ulus problemini kesin olarak çözdüğünü iddia ediyordu. Fakat Gorbaçev'in Glasnost politikası (kamuya ait bilgi, devletle ilgili haber) uygulamaya konduğu zaman, haber alma özelliğinin gelişmesiyle birlikte, saklanan tüm ulusal problemler siyaset sahnesinde art arda ortaya çıktılar; merkezi yönetim kararlarının yol açtığı ekolojik zararlar, yine aynı kararların neden olduğu işçi güçleri, kültür ve dil sorunları. Bu sorunların birçoğu şiddetli bir biçimde kendini gösterdi. Yapılan siyasal reform varolan federal sistemin kadrolarında olgunlaşmamıştı. Reform bu bakımdan, Cumhuriyetler ve "Birlik" arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamayı, farklı kültürler ve dil toplulukları arasındaki ilişkileri tanımlayan yeni kuralları onaylamayı da kapsadı. Reformun tüm öğeleri mantıki olarak birinden diğerine olmak üzere, reformları kendiliğinden hazırlaması gerekiyordu. Fakat uygulamada böyle olmadı. Çünkü bir takım boş luklar, eksiklikler ortaya

çıktı. Sonuçta, karar anında gölgede kalan önemli sorunlar, gerçekleşme durumunda yeniden gün ışığına çıktılar.²⁴

Ulus sorunu konusundaki bu ihmal ya da dikkatsizlik olarak tanımlanabilecek durum, Gorbaçev'in ekonominin bozulmasından, moral krizden, kültürel durgunluktan vb. gibi tüm olumsuzluklar yüzünden suçlanan "Brejnevci" ekibin yerine, kendi sadık ekibini* yerleştirmek biçiminde ortaya çıkacaktı. Gorbaçev'in, Federasyonun tüm ulusal gruplarının duyarlılığını umursamadan SB'nin içinde "dokuz kişi"yi çekip alması büyük yanlışı oldu. O'na göre, yaşlı ve kalıplaşmış ekibin yerine, değişim isteğine daha iyi adapte olacak kişileri getirmek kuşkusuz mantıklıydı. Ancak Politbüro'nun alışlagelmiş tarzını, iktidarı destekleyen hükümet yanlısı ekibi, üst düzey komutanları, Merkez Komite Sekreteryasını yenilemesinin sonuçları da şaşırtıcı olacaktı. Gürcü Şevardnadze ile Ukrayna'lı Çerbitski, bu yeni ekibin içinde birer istisna oldular.²⁵

Diğer taraftan d'Encausse, çevre Cumhuriyetlerin temsilcilerini artık kendi içine almayan ve 1990 yılına kadar iktidarın gerçek merkezi haline gelen Politbüro'nun, Stalin'den sonra bu denli "rus" olmadığı ifade etmiştir. Daha da önemlisi, Baltık devletleri dışında, çevre Cumhuriyetler 1985'ten sonra sürekli bir güvensizlik konusu haline gelmişlerdir. Bozulma ve çürüme her yerde kendini gösteriyordu. Merkezi iktidara meydan okuma şeklinde çevre Cumhuriyetlerdeki bozulma ile ulusal duygunun birbirine karıştığı bir gerçektir.²⁶

Aralık 1986'ta Alma-Ata'da Kazaklar* ayaklandılar. Bu olay Moskova ile çevre Cumhuriyetleri karşı karşıya bırakan ilk büyük sorun oldu. Gorbaçev yerel bir rus olan Genadi Kolfin'i Kazakistan KP'sinin başına atamıştı. Bu durum Cumhuriyetlerdeki prestijli görevleri ulusal kadrolara emanet eden üstü kapalı bir paktın dağılmasına neden oldu. Alma-Ata olaylarından bir yıl sonra, 1987'de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 1923 yılından beri Azeriler ile Ermeniler arasında, Yukarı-Karabağ'ın statüsü konusunda süren anlaşmazlık yüzünden iki toplum da kanlı çatışmaların içine sürüklendi. Azerbaycan'la çevrili ve ona bağlanmış otonom bir bölge olan Yukarı-Karabağ'da nüfusun çoğunu Ermeniler oluşturmaktadır. Moskova 1987 Bakü olaylarıyla ortaya çıkan ulusal problemin yeni bir boyutuna hakemlik yapmak için çağrılınca, iktidar merkezinin beceriksizliği de o andan başlayarak ortaya çıkacaktır.²⁷

Siyasal sistemin yeniden biçimlendirilmesinin önerildiği Haziran 1988'deki 19. Parti Konferansı'nda ulus sorunu "bütün uluslara karşı adaletli olmak lazımdır" şeklinde genel terimlerle ifade edilmişti. Bu Konferans'ta sunulan siyasal yönetime ilişkin proje, ulusların

sorumluluk alanlarını açabilmelerini yasaklamıştı. Fakat hangi çevrede yasaklandığı konusunda hiç birşey belirtilmemişti. Aralık 1988'de Anayasa'nın gözden geçirilmesi sırasında ise Gorbaçev'in gerçekten ulus sorununu Anayasa'ya almadığını da açığa çıkarmıştı.²⁸

Kafkasya bölgesindeki şiddetin aralıksız yükselmesi, buna karşın iktidarın yatıştırıcı sözlerden başka birşey yapmaması, Moskova'ya karşı bu iki rakibin (Azerbaycan-Ermenistan) kesişen düşmanlığı, merkez tarafından ortaklaşa aldatılmış olmanın kesinliği, bu iki Cumhuriyeti biraraya getirmeyi başardı. Şubat 1988 krizi merkezi iktidara güvenmeme düşüncesini yarattı. Bütün Cumhuriyetlerde iktidarın, ısrarlı "ruslaştırma politikası" da bu konuda önemli bir rol oynadı. Ve sonuçta, bu topraklarda uzlaşmaz kavimler arasındaki şiddetin dayanılamayacak devresi harekete geçirilmiş oldu. Uzun yıllar farklı dinlerin ve farklı dil gruplarının barış içinde yaşadığı Gürcistan Cumhuriyeti'nde de yeni kuşklar düşmanlıkları arttırdı ve ileriki yıllarda giderek daha ciddi boyutlara sürükledi.²⁹

Yeniden yapılanma projelerine hız kazandırmak ve amaçlanan hedeflere ulaşabilmek için, aslında bir amaç olarak sunulan Glasnost, ulusal topluluklara baskı uygulayan yönetimlere karşı çıkmayı kolaylaştırdığı gibi, Cumhuriyetler ve ulusal gruplar arasında gizlenen düşmanlıkları da açığa çıkarmış oldu.

1989 yılında önce Baltık Cumhuriyetlerinde başlayan bağımsızlık hareketleri, daha sonra Orta Asya Cumhuriyetlerini de etkiledi. Egemenlik ve bağımsızlık talepleri SB'nin artık tüm bölgelerinde fırtına gibi esmeye başlamıştı. Dolayısıyla "Birliğin" korunması giderek tehlikeye girecekti.

Baltıklarda başlayan bağımsızlık hareketlerinin ekonomik boykot ve silah zoru (şiddet) ile önlenemeyeceği anlaşıldıktan sonra, çokuluslu Sovyet Devleti'ne yeni bir biçim vermek görüşü dile getirilerek, aslında "Birliği" dağılmaktan kurtarmak amacıyla 15 Cumhuriyetin egemen ve eşit haklara sahip bir devlet olarak gevşek bir federasyon içinde toplanmaları ileri sürülmüştür. Kısa bir süre sonra ise Rusya Federasyonu egemenliğini ilan edecektir.

Böylece Cumhuriyetler arasında eşitlik kağıt üzerinde yer almış, son anayasa değişikliği ile Rusya Federasyonu Devlet Başkanı olan Gorbaçev, diğer Cumhuriyetlerdeki yöneticileri görevden almak ve olağanüstü durum ilan etmek yetkisine de sahip olmuştur.

B. Yeltsin'in Rusya Federasyonu Başkanlığı'na seçilmesinden sonra ise Rusya'da milliyetçilik yeni bir boyut kazanmıştır. Liberal bir Rus milliyetçisi olan Yeltsin, daha radikal reformlardan yana olmuştur. Rusya'nın egemenliğini ileri sürmesinden sonra, Birliğin

otoritesi giderek daha da zayıflamıştır. Yeltsin Rusya'da üretilen bütün malların diğer Cumhuriyetlere dünya fiyatlarından satılmasını istemiştir.

Bütün bir ülke boyutunda yaşanmakta olan kaos ortamında, Ağustos 1991'de generallerin düzenlediği darbeden kısa bir süre sonra, 8 Aralık 1991'de Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna arasında yapılan bir antlaşma ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT)* temeli atılmış olacaktır. Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra SSCB'nin feshedildiği açıklanacak ve adı Rusya Federasyonu olarak değiştirilecektir.

21 Aralık 1991'de Orta Asya Cumhuriyetleri olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, ayrıca Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan da BDT'ye üye olacaklardı.

Sovyet parlamentosunun SB'yi oybirliği ile lağvetmesinden sonra 30 Aralık 1991'de Minsk'te yeni bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma ile, kurucu üyeler tarafından tüm nükleer silahların uluslararası denetim altında yok edilmesinin amaçlandığı belirtilerek, Cumhuriyetlerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi ve tüm vatandaşların hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınmasına çalışılmıştır.

Ancak yapılan bu antlaşmalar, günümüzde halen yaşanmakta olan çatışmaları engelleyememiştir.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonunda Sovyet iktidarı tarafından gerek Doğu Avrupa'da gerekse Orta Asya'da dayatılan rejimler 1990'ların başında, yine Sovyetlerin açık onayı ile birbiri ardına (domino taşları gibi) hızla yıkılmışlardır. Böylece II. Büyük Savaş sonrasında Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) dağıtılan roller, Berlin Duvarının 6 Kasım 1989 tarihinde yıkılmasından sonra bitirilmiştir.

Bu çalışmanın esas amacı, Orta Asya'daki milliyetçi uyanışın mı Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yol açtığı, yoksa "Birliğin" zayıflamasının mı varılan neticeyi ortaya çıkardığı sorusuna yanıt aramaktır. Bu soruya verilebilecek yanıt;merkezi iktidarın zayıf düşmesinin ve giderek bütün otoritesini yitirmesinin, tarihten gelen bastırılmış milli duyguları, milliyetçi eğilimleri harekete geçirmiş olduğudur.

Merkezi iktidarın baskısıyla sorunsuz gibi görünen milliyetler ve özerk bölgeler arasındaki tarihten gelen çatışmalar, SSCB'nin son devlet başkanı M. Gorbaçev'in iktidara geldikten (Mart 1985) sonra, ekibiyle birlikte başlattığı ekonomik reformları uygulamaya

koymak için, aslında halkın desteğini almak amacıyla giriştikleri, ancak sonu hesaplanamayan Glasnost (Açıklık) politikasının uygulamaya geçilmesiyle birlikte, "Yeniden Yapılandırma" sürecinde gün ışığına çıkmışlardır.

Bununla birlikte, burada belirtilmesi gereken bir husus da, II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Stalin döneminde, uluslara karşı uygulanan yanlış politikaların milliyetçi duyguların gelişmesinde önemli bir rol oynadığıdır. Buna ilave olarak, daha sonraki dönemlerde de (Gorbaçev dönemi dahil olmak üzere), devletin üst kurumlarında gerçekleştirilen görev dağıtımlarında Cumhuriyetler arasında yapılan eşitsiz uygulamalar, milliyetçi eğilimleri merkezi iktidarın zayıf düştüğü ortamlarda güçlendirici, hatta hızlandırıcı bir rol oynamasına yol açmış olduğudur.

Tarihçi E. Hobsbawn bu konuda şunları dile getirmektedir: "Sovyet iktidarının ve SSCB'nin çöküşünün milliyetçi ya da etnik boyutları hakkında dikkat çekilecek ilk nokta - yaygın inancın tersine- herhalde Yugoslavya dışında bu çöküşe milliyetçiliğin neden olmadığıdır. Sovyet iktidarı Moskova'da sapsağlam durdukça, yerel-rus karşıtı milliyetçiliğin çok derin kökler salmış olduğu devletler, örneğin Polonya bile, Moskova'ya baş kaldıracak konumda değillerdi. Ve bunu ciddi ölçüde hiç denememişlerdir. Eski Sovyetlerin egemenlik alanında milliyetçi hükümetlerin ve hareketlerin ortaya çıkması, Moskova'nın geri çekilmesinin nedeni değil, sonucuydu. O ana kadar Almanların yeniden birleşmesi akla bile gelmiyordu. Yine, Moskova'da merkezi iktidarın çözülmesine kadar, bünyesinde birçok etnik yapıyı bulunduran devletlerin hepsinde olduğu gibi SSCB'de de, varolan milli ve etnik gerginlikler "Birliği" riske atmıyor ve attığına da inanılmıyordu. Baltık Devletleri dışında Cumhuriyetlerden herhangi birinin, 1980'lerin sonlarına gelmeden önce ayrılmayı mı istedikleri, yoksa ayrılığın pratik olabileceği bir durumu mu öngördükleri oldukça kuşkuludur. SSCB'nin sırtını yerine getiren milli baskı değil, 1991'deki merkezi iktidarın çöküşüdür.³⁰

Orta Asya Cumhuriyetleri ile TransKafkasya grubu içinde yer alan Azerbaycan, Sovyetlerin feshedilmesinden sonra, bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde, ulusal devlet kurmak şansını elde edebilmişlerdir. Fakat Sovyet iktidarı bu ülkelerde siyasal ve ekonomik açıdan onları birbirlerine bağımlı kılacak bir örgütlenme modeli oluşturmuştu. Bu nedenle ele geçirdikleri bağımsızlıkları, onlara fazla bir ekonomik kazanım sağlayamamıştır. Diğer taraftan, liberal ekonominin işleyiş ilkelerini uygulamaya geçirme zorlukları ve deneyimsizlik nedeniyle, girişimciliğin zayıf olması yüzünden bölge halkları zaman zaman eski günlerini bile arayacak hale gelmişlerdir.

Günümüzde dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir bölümünü barındıran bu bölgeye, doğal zenginliklerinden yararlanmak amacıyla uluslararası sermaye akın etmiş bulunmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetlerinde pazar ekonomisine geçiş halen sürmektedir. Demokratikleşme yolundaki bu ülkeler, henüz siyasal kurumlaşmalarını tamamlayabilmiş değillerdir. Türkiye'nin de bu ülkelere yatırımları (yetersiz olsa da) giderek artmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerinde (özellikle Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan'da) iktidar muhalifi hareketlerin de seslerini yükselttikleri görülmektedir. Yine Kafkasya'nın kuzeyinde Çeçenistan'da yaşanan şiddet hafızalara kazınmış bulunmaktadır.

Macar tarihçi Agnes Gereben rus askerlerinin davranışlarının,, geçmişten tek bir sınavla koparılamayacak kadar uzun bir tarihi gelenekten gelmekte olduğunu belirtmektedir. Çeçenistan'da yapılan savaş sokaktaki yüzünde gülümseme taşıyan sivilleri vuran, daha önce de örnekleri görülmüş olan kirli bir savaştır.³¹

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile dil, din, kültür ve gelenekler bakımından ortak yönlerinin bulunması, ilişkilerinin yakınlaşmasını sağlamıştır. Ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgeye büyük projelerle yönelen Türkiye, ekonomik nedenlerden dolayı bunu gerçekleştirememiştir. Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar arasında bir köprü olabilme konumuna gelen, birçok dünya ile kesişme noktasında yer alan Türkiye'nin, böyle kritik bir üçgenin ortasında bulunması bakımından jeostratejik öneminin azalması söz konusu değildir.

Bölgenin taşıdığı önemi ABD'li strateji uzmanı Brzezinski Büyük Satranç Tahtası adlı kitabında "Avrasya'ya hakim olan dünyaya hakim olur" şeklinde ifade etmektedir. Nitekim son yıllarda (11 Eylül sonrası), gelecekte küresel bir güç olma potansiyeli taşıyan Çin'in bölgeye olan yakınlığı da dikkate alınarak, ABD'nin Orta Asya'ya yöneldiği görülmektedir. Brzezinski'ye göre, "Amerika'nın küresel önceliği, doğrudan doğruya Avrasya kıtasındaki hakimiyetini ne kadar süreyle ve nasıl bir etkiyle sürdüreceğine bağlı"dır.³²

Diğer taraftan Japonya da değişen dünya koşullarında, adını "İpek Yolu" koyduğu bir Asya Politikası oluşturmak için çalışmaktadır. Japon yetkililer "biz Sovyetler Birliği yıkılmadan önce Asya'ya ABD ve Avrupa'nın gözlüğü ile bakardık, artık kendi politikamızı oluşturuyoruz" demişlerdir. Bu düşüncenin arkasındaki gerekçe ise, Japonya'nın Asya'da ABD ve Avrupa ile olan rekabetidir. Bugün doğal kaynakların ve pazarlıkların denetimi için çekişme yaşanmaktadır. Ve artık Japonya Asya'daki ulusal çıkarlarını korumak amacıyla hazırlıklara başlamış bulunmaktadır.³³

Türkiye açısından önem taşıyan bir konu da, Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan ideolojik boşlukta, diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi (örneğin Kafkasya'da), Orta Asya Cumhuriyetlerinde de milliyetçilik rüzgarlarıyla karışan islamî akımların güçlenmiş olduğudur. İran'ın Azerbaycan ile yakın ilişkilerinin olması, Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır.

ABD'ye rağmen İran Orta Asya'da gücünü giderek arttırmaktadır. Doğalgaz ve petrol hatları açısından coğrafi avantajının olması İran'ı, özellikle Türkmenistan bakımından gözde bir ülke durumuna getirmiştir. Türkmenistan'da imzalanan doğalgaz ihracatına yönelik iki boru hattı anlaşması, İran'ın ABD baskılarına karşı gelme ve yeni enerji kaynaklarını dört tarafı dağlarla kuşatılmış bu eski Sovyet ülkesinin dışına taşımada kilit rol oynama yönündeki başarısını ortaya koymaktadır. Orta Asya'nın en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerinden birine sahip olan Kazakistan da ABD onaylamamasına rağmen, İran üzerinden geçecek bir ihracat rotası üzerinde çalışmalar yapmaktadır.³⁴

Bununla birlikte güvenlik endişesi ve terör korkusu nedeniyle Orta Asya Cumhuriyetlerinin İran'a karşı ihtiyatlı davrandıkları da bir gerçektir. Ancak her ne kadar kültür ve moral değerler açısından yakınlığı olsa bile, demokratikleşme süreçleri ve ekonomileri farklı olan bu ülkelerle Türkiye arasında yapılabilecek işbirliği projelerinde uyum sorunları yaşanabilmesi ihtimali de söz konusu olabilir.

Günümüzde dünya koşullarının ortaya çıkardığı durumlar ve ulusal çıkarları açısından, "Türkiye, Rusya ve Asya platformu ile yakınlaşmak istemektedir. Kafkasya'nın zengin petroleri ve bunların Türkiye üzerinden nakli konusunda bölge ülkeleriyle işbirliği projeleri geliştirilmektedir."³⁵

DİPNOTLAR

* Sovyet; Meclis (Şûra) demektir. Çarlık döneminde Devlet Yüce Meclisinin adı Gosdarstuenni Sovyet idi. Fakat devrimden hemen sonra Sovyet kelimesi, özel anlamda ve cinsten Sovyetleri tanımlamak için kullanıldı. Bunlar ekonomik işçi örgütleri tarafından seçilen işçi, asker ve köylü milletvekillerinin oluşturduğu Sovyetlerdir.

Bkz: John Reed; Dünyayı Sarsan On Gün, Çev. E. Gürkan, Oda Y., Eylül 1976, s.9, 19-20, 75 ve 79.

Bkz: Edward Hallet Carr; Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt I, Metis Y., Çev. O. Suda, İstanbul Kasım 1989, s.38-39 ve 68-69.

¹ Michel Lesage; Réformes Politiques: "Ebranler la toute-puissance du Parti", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, Collection Grip-Information no:18-19, Bruxelles 1989, s.131.

* Bürokrasi, kavramını ilk kez bilimsel olarak analiz eden Max Weber'e göre bürokrasi bir kez tam kurulduktan sonra artık ortadan kaldırılması en zor olan sosyal yapılandırma. Bürokrasi, "toplu eylem"i rasyonel düzenlilik kazanmış "toplumsal eylem"e dönüştürmenin başlıca aracıdır. Bu nedenle, güç ilişkilerini "toplumsallaştırmaya" yarayan bir araç olarak bürokrasi, bu aygıtı denetleyenler için birinci derecede önemli bir iktidar aracı olagelmıştır.

Bkz; Max Weber; Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Y., İstanbul Mart 1986, Çev. T. Parla, s.207.

² Lev Gudkov, Yuri Levada vd; "Bürokratik ve Bürokrasi", Sovyetler Birliği Seçmeler-2, İstanbul-Değişim Y., s.28.

³ Michel Lesage; L'Administration Soviétique, Economica 1981, s.17.

⁴ Tony Cliff; Rusya'da Devlet Kapitalizmi, Metis Y., Çev. A. Saffet-T. Kaya, İstanbul 1990, s.97.

⁵ Tony Cliff; Rosa Luxemburg, Anadolu Y., Çev. Y. Fidanacı Aralık 1968, s.91-92.

⁶ Anthony Barnett; Sovyetlerde Özgürlük, İletişim Y., Çev. E. Özbet - D. Hattatoğlu, İstanbul 1998, s.30-31.

⁷ Documents d'Etudes Droit Constitutionnel Et Politiques, La Documentation Française, Novembre 1989, no: 1.02, s.2.

⁸ Hélène Carrère D'Encausse; L'Empire Eclaté, La revolte des nations en URSS, Flammarion Mars 1990, s.30.

⁹ Hélène Carrère D'Encausse; A.g.e., s.149.

* II. Dünya Savaşı'nda bulunmuş olan Sovyet generali Petro Grigorenko, Memoirs (Anılar) isimli kitabında Stalin tipi stratejinin, onun insanlık dışı standartlarıyla örtüştüğünü belirtir. Grigorenko Stalin'den nefret etmiş olduğunu açıklamakla beraber, Sovyet askerlerinin saldırı hareketleri konusunda... "hiç kimse Stalin'in katılımı olmaksızın veya onun iradesine karşı, bu zaferlerin hazırlandığını ve gerçekleştirildiğini tasavvur bile edemeyecektir" demiştir.

Bkz: Anthony Barnett; A.g.e., s.155-156 ve 351.

¹⁰ A. Barnett; A.g.e., s.161.s

¹¹ Nicolas Werth; Histoire de L'Union Soviétique, De L'Empire russe à L'Union Soviétique, 1900-1990, Puf, Paris Novembre 1990, s.406-407.

¹² Hélène Carrère D'Encausse; La Déstalinisation Commence 1956 La Memoire du Sciécle, Edition Complexe, Septembre 1984, s.42-43.

¹³ Branco Lazitch; Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Edition du Seuil, Paris 1976, s.15.

* A. Sharov ise, Stalin rejiminde üst düzey görevlerde bulunan Kruşçev'in işlenen cinayetlere yardımda bulunduğunu, kendi iktidarı döneminde karakterindeki zorbalık yüzünden üzücü bazı yanlışlara düştüğünü belirtir. Bununla beraber XX.nci Kongre'de, Stalin'in suç ortaklarını çekinmeden ortaya vurması ve yüzbinlerce siyasi tutuklunun serbest bırakılması ve eski haklarının verilmesi, barış içinde yanyana yaşamak ilkesinin uygulanması için girişimlerde bulunması ile ilgili olarak, oynadığı tarihi rolün değerini ortaya koyduğunu da ifade etmiştir.

Bkz: Andrei D.Sharov; Sovyet Rusya'da Düşünce Özgürlüğü ve Barış İçinde Yanyana Yaşama, İstanbul 1969, Çev. N. Sander, s.66.

¹⁴ Nicolas Werth; Histoire de L'Union Soviétique.. s.406-407.

¹⁵ H.C. D'Encausse; La Déstalinisation... s.42-43.

* T. Cliff 1964-1982 yıllarının bürokratik istikrar dönemi olarak nitelendirilmesinin, Brejnev'in tüm yeni planlara muhalefet eden bürokratik çıkarılardan bir koalisyon oluşturması ile ilgili olduğunu belirtir. İşin içine çıkarlar girdiğinden, bu yeni yönetici, Devlet başkanı ve Parti sekreteri görevlerini birleştirince, gittikçe artan kişisel bir iktidarı kendine sağlayacak ve böylece yerinden oynatılamaz, görevden alınmaz olacaktı. Fakat bu başarısının bedelini, yükselişinde ona yardım edenlere karşı sessiz kalmaya mecbur olarak ödeyecektir. Dolayısıyla bu durum bürokratların görevlerinden kaygı duymamaları anlamına geliyordu.

Bkz: Tony Cliff; Le Capitalisme D'Etat En URSS de Stalin à Gorbatchev, Etudes et Documentation Internationales, Paris 1990, s.228.

¹⁶ Jean-Michel De Waele; "De Khrouchtchev à Brejnev: des réformes à la stagnation", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, s.46-47.

* Sınırlı bir çevrede (Politbüro) birkaç yüz kişi tarafından seçilen Brejnev, buna karşın 280 milyon Sovyet vatandaşının (1964 yılı itibarıyla) çıkarlarını yansıtmak zorundaydı. Bu durumun 1977 Anayasasında yer alan "Halkın Devleti"nin temel prensibine ne derece saygılı olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü Brejnev'in seçilme biçimi Anayasadaki temel ilke ile çelişkilidir. Fakat diğer taraftan, o dönemin özelliği nedeniyle bu durum bir çelişki oluşturmamıştı.

Bkz: Sergei Andreiev; "Pouvoir Bureaucratique et L'Etat de droit", Actuel-Marx, No: 6 Press Universitaire De France, Paris 1989, s.109.

¹⁷ Hélène Carrère D'Encausse; L'Empire Eclaté, s.149-150.

** Nomenklatura: Partinin kontrolü altında, çeşitli sıradaki kamu görevlerine uygun adayların listesi. Ölçsüz avantajları ve güçleri ile Sovyet Devletinin içinde yerleşen yeni ayrıcalıklı sınıfı veya "kast"ı belirten Nomenklatura terimi, Batı'da 1980'li yılların başında tanınan bir terim haline gelmiştir.

Bkz.: Françoise Nice; "Les droits des l'hommes ou comment vint le pire", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, Grup-Information no: 18-19 Bruxelles 1989, s.91.

¹⁸ Ernest Gellner; Milliyetçiliğe Bakmak, İletişim Y., Çev. S. Özertürk-N. Soyarı, İstanbul 1994, s.219.

* "Merkeziyetçiliğin biri demokratik (tabandaki üyelerle ilişkiyi koruma isteği) diğeri otokratik olmak üzere 2 çeşidi vardır. Otokratik merkeziyetçilikte bütün kararlar yukarıdan gelir ve bunların uygulanışı merkezin temsilcileri tarafından denetlenir."

Bkz: Maurice Duverger; Siyasi Partiler, Bilgi Y., Çev. E. Özbudun, İstanbul 1974, s.98.

¹⁹ Hélène Carrère D'Encausse; Le Malheur Russe, Essai sur le meurtre politique, Fayard Paris 1988, s.506.

²⁰ Hélène Carrère D'Encausse; Le Pouvoir Confisqué, gouvernants et gouvernés en URSS, Flammarion Paris 1990, s.107.

²¹ Dominique Hamon; Géographie de L'URSS, Délagrave, Paris 1990, s.17.

²² Dominique Hamon; A.g.e., s.20.

* Mihael Gorbaçev; Perestroika, Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce, Güneş Y., Çev. K. Yargıcı, İstanbul 1988.

** Mihail Gorbaçev; Glasnost Asıl Neyi İstiyorum?, Dönemli Y., Çev. T. Çandar. A. Cemal, İstanbul 1988.

*** Mihael Gorbaçev; SBKP 27. Kongre Siyasal Raporu, Sorun Y., Çev. F. Arslan, İstanbul 1987.

²³ H. C. D'Encausse; L'Empire Eclaté, s.353.

²⁴ Michel Lesage; Réformes Politiques, s.132-133.

* Gorbaçev iktidara geldiği andan itibaren, daha önce kararlaştırıldığı muhtemel olan ekonomistler, sosyologlar ve siyaset bilimcilerden oluşan bir ekibi etrafında toplamıştır. Bu ekipte A. Aganbegyan, T. Zaslavskaya, F. Burlatski gibi uzmanlar yer almıştır. Reformların temel direkleri Novosibirsk Raporu'nda (Novosibirsk Memorandum) gerçekleştirilmesi tasarlanan önerilerden meydana gelmiştir. Örneğin, işletmelerin özerkliğini geliştirmek konusunda genel uzlaşmaya hemen varılması vb... Perestroika'nın diğer önemli aktörleri Y. Afasianev, E. Şevardnadze, B. Yeltsin, F. Ligaçev, R. Medvedev, N. Rijkov ve A. Sakharov'dur.

Bkz: Jean-Marie Chauvier; "Acteurs de La Perestroika", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, Collection GRIP-Information No: 18-19, Bruxelles 1989, s.115. Nicolas-Werth, Histoire de L'Union Soviétique, s.522.

²⁵ H. C. D'Encausse; L'Empire Eclaté, s.354.

²⁶ H.C. D'Encausse; A.g.e., s.354.

* Kafkasya'da yaşanan olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için; Bkz: Stefanos Yerasimos; Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, Eleştirim Y., Çev. Ş. Tekeli, İstanbul 1995, s.427-504.

T. Gordadze-C. Mouradian; Etats et nations en Transcaucasie, problèmes politiques et sociaux, dossiers d'actualité mondiale, No: 827 Septembre 1999, s.9-34.

²⁷ H.C. D'Encausse; A.g.e., s.355.

²⁸ H.C. D'Encausse; La Gloire des Nations ou la fin de L'Empire Soviétique, Paris Fayard 1990, s.340.

²⁹ H.C. D'Encausse; A.g.e., s.356.

* Konuyla ilgili olarak Bkz: İSO; Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beta Y., 1993/2.

³⁰ Eric J. Hobsbawm; 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı Y., Çev. D. Akınhay, İstanbul 1993, s.8.

³¹ Magyar Hirlap; "Impression de déjà-vu", Courrier International no: 486, 24 Février-1 Mars, s.19.

³² Zbigniew Brzezinski; Büyük Satranç Tahtası, Sabah Y., Çev. E. Dikbak - E. Kocabıyık, İstanbul, 1998, s.31.

³³ Erol Manisalı; Bıçak Sırtındaki Dünya ve Türkiye, Yayına Haz: Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul 1998, s.127.

³⁴ Hugh Pope; "Strateji Oyunu", Milliyet The Wall Street Journal, 5 Ocak 1998, s.1 ve 2.

³⁵ Erol Manisalı; Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Seçenekleri, Der'in Y., İstanbul 2002, s.169.

KAYNAKÇA

- ANDREIEV, Sergei; "Pouvoir Bureaucratique et l'Etat de droit", Acteul-Max, No:6, Press Universitaire De France, Paris 1989.
- BARNETT, Anthony; Sovyetlerde Özgürlük, İletişim Y., Çev. E. Özbek - D. Hattatoğlu, İstanbul, 1998.
- BREZEZINSKI, Zbigniew; Büyük Satranç Tahtası, Sabah Y., Çev. E. Dikbak-E. Kocabıyık, İstanbul, 1998.
- CARR, Edward Hallet; Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt I, Metis Y., Çev. O. Suda, İstanbul, Kasım, 1989.
- CHAUVIER, Jean-Marie; "Acteurs de La Perestroika", L'URSS de Lénine à Gorbatchev, Collection GRIP-Information No:18-19, Bruxelles 1989.
- CLIFF, Tony; Le Capitalisme d'Etat en URSS de Stalin à Gorbatchev, Etudes et Documentation Internationales, Paris, 1990.
- CLIFF, Tony; Rosa Luxemburg, Anadolu Y., Çev. Y. Fidancı, Aralık 1968.
- CLIFF, Tony; Rusya'da Devlet Kapitalizmi, Metis Y., Çev. A. Saffet - T. Kaya, İstanbul, 1990.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; Le Malheur Russe, Essai sur le meurtre politique, Fayard, Paris, 1988.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; La Déstalinisation Commence 1956 La Memoire du Sciécle, Edution Complexe, Septembre, 1984.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; La Gloire des Nations ou la fin de L'Empire Soviétique, Paris Fayard, 1990.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; Le Louvoir Confisqué, gouvernants et gouvernés en URSS, Flammaration, Paris 1990.
- D'ENCAUSSE, Hélène Carrère; L'Empire Eclaté, La révolte des nations en URSS, Flammaration Mars 1990.
- Document d'Etudes Droit Constitutionnel Et Politiques, la documentation Française, Novembre, 1989, no: 1, 02.

- GELLNER, Ernest; Milliyetçiliğe Bakmak, İletişim Y., Çev. S. Özertürk - N. Soyarı, İstanbul, 1994.
- GORDADZE T. - MOURADIAN C.; Etats et Nations en Transcaucasie, problèmes politiques et sociaux, dossiers d'actualité mondiale, No:827, Septembre 1999.
- HAMON, Dominique; Géographie de L'URSS, Délagrave, Paris, 1990.
- HIRLAP, Magyar; "Impression de déjà-vu", Courrier International no:486, 24 Fevrier-1 Mars.
- HOBSBAWM, Eric J.; 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı Y., Çev. D. Akınhay, İstanbul, 1993.
- LAZITCH, Branco; Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Edition du Seuil, Paris 1976.
- LESAGE, Michel; L'Administration Soviétique, Economica, 1981.
- LESAGE, Michel; Réformes Politique: "Ebranlere la toute-puissance du Parti", L'URSS de Lénine à Gorbatchév, Collection GRIP-Information no: 18-19, Bruxelles, 1989.
- LEVADA Yuri - GUDKOV Lev vd; "Bürokratik ve Bürokrasi", Sovyetler Birliği Seçmeler - 2, İstanbul, Değişim Y.
- MANİSALI, Erol; Bıçak Sırtındaki Dünya ve Türkiye, Yayına Haz: Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul, 1998.
- MANİSALI, Erol; Soğuk savaş Sonrasında Türkiye'nin Seçenekleri, Der'in Y., İstanbul 2002.
- NICE, Françoise; "Les droits des l'homme ou comment vint le pire", L'URSS de Lénine à Gorbatchév, GRIP-Information no:18-19, Bruxelles, 1989.
- POPE, Hugh; "Strateji Oyunu", Milliyet The Wall Street Journal, 5 Ocak 1998.
- REED, John; Dünyayı Sarsan On Gün, Oda Y., Çev. E. Gürkan, Eylül 1976.
- SHAROV, Andrei D.; Sovyet Rusya'da Düşünce Özgürlüğü ve Barış İçinde Yanyana Yaşama, İstanbul 1969, Çev. N. Sander.

WAELE, Jean-Michel De; "De Khrouchtchev à Brejnev: des réformes à la stagnation",
L'URSS de Lénine à Gorbatchev.

WEBER, Max; Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Y., Çev. T. Parla, İstanbul, Mart
1986.

WERTH, Nicolas; Histoire de L'Union Soviétique, De L'Empire Russe à L'Union
Soviétique, 1900-1990, Puf, Paris Novembre 1990.

YERASIMOS, Stefanos; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu, Eleştirim Y., Çev. Ş.
Tekeli, İstanbul, 1995.